

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С.СКОВОРОДИ

«КРАЄЗНАВСТВО І УЧИТЕЛЬ – 2016»

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

26 лютого 2016 року
Україна, м. Харків

ХАРКІВ
2016

Маслов М. П.*кандидат історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
ХНПУ імені Г.С. Сковороди*

РОЗВИТОК В УКРАЇНІ КОЛОДЯЗНОГО ПРОМИСЛУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

В історії України водозабірний колодязь залишається найбільш давнім інженерним спорудженням для добування води, що й донині активно використовується в багатьох українських селах. Заснування в Україні кожного нового населеного пункту завжди починалося зі спорудження водозабірної колодязі. В результаті колодязі дуже міцно ввійшли в економічне та побутове життя українського народу й стали цілком звичною і повсякденною справою. Початок індустріальної епохи в середині ХІХ ст. значна частина міст, а також всі села й хутори України зустріли з традиційною системою колодязного водопостачання, яка в цілому зберігалася на протязі всієї другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. В цей час, в усіх куточках України, стояли шахтні водозабірні колодязі призначені як для групового, так і для індивідуального користування.

Український колодязь другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. представляв собою криту шахту з коловоротом до якого ланцюгом прив'язувалося дерев'яне або металеве відро. Барабан обертався рукояткою, однак можливим було обертання за колесо, що знаходилося на одній осі з барабаном. Для того щоб відро при спуску в глибокий колодязь не набирало дуже велику швидкість і не зіпсувалося від удару об воду, використовувалося стрічкове або важільне гальмо. Щоб відро довго не плавало на поверхні й швидко зачерпнуло воду, на стінку відра у верхній його частині прикріплювався тягарець, який зміщав центр тягаря. В тих українських містах, селах та хуторах, де ґрунтові води залягали близько до поверхні землі практикувався коромисловий тип колодязя – так званий «журавель».

Поряд з шахтними колодязями майстри-колодязники споруджували в Україні й водозабірні колодязі з «архімедовим» гвинтом, які призначалися для безперервної по-

дачі води за допомогою нескінченного шнекового гвинта, який обертали тяглові тварини – віл, кінь або осел. В багатьох регіонах будувалися також артезіанські колодязі – абисинські, нортонівські та інші. Такий колодязь складався із труби діаметром 25–45 мм. на кінець якої було надіте металеве або дротяне сито. За допомогою свердління ґрунту буравом трубу вводили у водоносний шар й обладнали водотяжною помпою. На території України були поширені колодязі у вигляді свердловини, у яку опускалася водотяжна помпа.

Будівництвом водозабірних колодязів всіх типів, а також їх ремонт, заглибленням та чисткою в Україні були зайняті десятки тисяч дрібних будівельних підприємців-колодязників, які серед українського населення завжди користувалися заслуженою повагою і пошаною. В Україні навіть прийнято було відмічати свято колодязників – день Федора (Феодора) Колодязника або Федора Стратилата, який припадав на 21 червня (8 червня за старим стилем). Цей день українські колодязники вважали не лише своїм професійним святом, а й найбільш сприятливим днем для початку копання колодязя.

Народні майстри, що спеціалізувалися на будівництві колодязів в українських містах та селах, володіли особливим чуттям, володіли секретом виявляти підземні водні басейни, були здатні в будь-якому місці знайти воду й побудувати колодязь. Заняття колодязним промислом вимагало від дрібного будівельного підприємця уважності, акуратності, високого професіоналізму й особливих знань, які здобувалися тільки з великим досвідом. В дорадянську добу майстри-колодязники перед тим як приступити до риття колодязя обов'язково ходили в церкву, щоб ніякі злі наміри не перейшли на воду. В Україні вважалося, що після побудування колодязя, людям, які приймали

участь в його будівництві, відпускалися всі гріхи.

Дуже важливим було те, що в Україні кращі фахівці-колодязники, роблячи колодязь, розуміли, що копають його на століття. Вони були віртуозами своєї справи й вміли досить точно визначати місця, де були підземні джерела для колодязів. Вони знали досить багато способів шукали водоносні горизонти під землею: деякі воліли спостерігати за поведінкою тварин та птахів; інші використали виноградну або іншу лозу як невеликий біолокатор, який показував де потрібно рити колодязь; треті використовували в якості локатора дротову рамку; четверті помітили, що на світанку туман опускався, насамперед, на те місце, де під землею було джерело води. Деякі колодязники ввечері на передодні дня Федора Колодязника клали перевернуту вверх дном сковороду на місце, призначене для риття колодязя, а на ранок по тому, наскільки сковорода запотіла, робили висновки про те, чи є під землею вода, та чи доцільно копати колодязь в цьому місці.

Для будь якого замовника знайти розумного колодязника вважалося великою удачею. Незважаючи на зовнішню простоту процесу ручного копання колодязів, воно до сьогоднішнього дня залишається відповідальною, трудомісткою справою, що не допускає помилок. Довірити копку колодязя в своєму селі сільська громада могла тільки кваліфікованим і досвідченим фахівцям, які були знайомі з усіма тонкощами й особливостями риття колодязя. В ідеалі, для копання одного колодязя було потрібно троє робітників. Один робітник лопатою копав ґрунт вниз у середині шахти, наповнюючи ґрунтом цебра. Двоє робітників на горі приймали цебра нагору на мотузці або ланцюзі й поперемінно відпочивали, підміняючи один одного через кожні 30-60 хвилин. Саме тому, повсюди в Україні, для того щоб збудувати колодязь 3-4 підприємця-колодязника об'єдналися в будівельну артіль, яка була відповідальним, дисциплінованим і згуртованим, як одне ціле, виробничим колективом.

Як правило, саме такі будівельно-колодязні артілі у другій половині XIX – першій третині XX ст. часто ставали тими

«університетами», де сільська молодь навчалась професії колодязника. Всі фахівці починали працювати в артілі із підмайстра й тільки після придбання необхідних знань і практичного досвіду допускалися старшим артільником до риття колодязів. В спільній артільній праці майбутній колодязник з підмайстра починав пізнавати ази цієї складної роботи. Піднімаючи і носячи ґрунт, які були вириті з колодязя, підмайстер уважно спостерігав за роботою досвідчених колодязників, й тим самим набирался практики і знань про властивості землі, піску, глини і води, набирался сили й витривалості, гартував свій характер, і тільки після цього, під обов'язковим контролем досвідченого наставника, починав працювати колодязником.

Отже, стати професіоналом у нелегкій колодязній справі та розпочати розвивати власне будівельно-колодязне підприємство можна було тільки проливши немало поту й зламавши не одну лопату.

Члени українських колодязних артілей мали витривалість і завзятість, досвід і знання династій колодязних майстрів, які вони щодня використовували на практиці. В основі успіху копання колодязя завжди залишався людський фактор, а саме професіоналізм і досвідченість майстрів-колодязників. Звичайно вони вважали самим сприятливим часом для риття колодязя літо, осінь і зиму, коли ґрунтові води були на низькому рівні. Під час весняного паводка роботи з риття колодязя намагалися не проводити. У цей час рівень підземних вод міг підніматися на 1-1,5 м, а тому важко було правильно розрахувати глибину колодязя. Ті колодязі, що були викопані весною, влітку дуже часто пересихали. Глибину шахти колодязя майстри колодязної справи робили різною, що залежало від місцезнаходження дзеркала води. Як правило, вони копали колодязь до першого постійно існуючого водоносного шару – до ґрунтової води. Колодязі були досить глибокими, особливо в південних регіонах України, де максимальна глибина шахти колодязя могла доходити до 30 м. Кріплення шахти колодязя будівельники-колодязники вміли робити як із традиційного матеріалу – дерева (зрубовими) і бутового каменю, так й з

нових для того часу матеріалів – бетону, залізобетону і керамічної цегли.

У другій половині XIX – першій третині XX ст. широке застосування в Україні, особливо у сільській місцевості, знайшли дерев'яні зрубові колодязі, які мали квадратну форму в плані й розміри в межах від 1 X 1 м. до 1,4 X 1,4 м. Зруб в таких колодязях будувався з колод діаметром 14-18 см, стесаних із внутрішньої сторони, або пластин з колод 20-22 см. Від виду деревини, з якої складався зруб, залежав смак води, а іноді й її фізико-хімічні властивості. Для підводної частини найкраще підходили дуб, осика, граб, в'яз, модрина, вільха. При будівництві колодязя українські майстри намагалися використати самі довговічні породи – дуб, осика і граб, які служили під водою до 20-25 років, а над водою до 50-60 років. Оскільки дуб та інші міцні породи росли не у всіх регіонах України, то для надводної частини все частіше стала застосовуватися осика та сосна, деревина яких теж відрізнялася довговічністю.

Колоди для зрубу будівельники колодязники відбирали не дуже великого однакового діаметра (14-18 см.) і попередньо просушували. Колоди, що просушувались під відкритим небом, там, де на них впливали сонце, дощ і вітер, часто тріскалися на значну глибину й ставали непридатними для криничного зрубу. Дубові колоди сушили протягом 2-3 місяців, потім з них виготовляли й ретельно збирали зруб,

нумерували деталі незмивною фарбою, потім повністю розбирали зруб і на термін до 2 років клали колоди у проточну воду, щоб одержати морений дуб. Звичайно морили лише ті 10-12 вінців, що в колодязі знаходились під водою.

Кріплення шахти колодязя українські колодязники виконували одним з трьох способів: зведенням кріплення із дна готової шахти, нарощуванням кріплення зверху (опускне кріплення), нарощуванням знизу. Техніка монтажу зрубу залежала від глибини шахти та особливостей ґрунту. Якщо ґрунт дозволяє і не занадто велике просочування води, шахту до 6 м відривають відразу на всю глибину, улаштовуючи тимчасове кріплення. На дно шахти укладали обв'язку-основу, а для зручності роботи настеляли тимчасову підлогу. Потім збирали заготовлений зруб знизу нагору. З розвитком модернізаційних процесів і появою нових технологій українські колодязники стали все частіше будувати колодязі із екологічно чистих і довговічних залізобетонних кілець.

Після закінчення будівельних робіт майстри-колодязники обов'язково захищали шахту колодязя від попадання туди пилу, листя та сміття, принесеного поривами вітру. Для цього закривали колодязь люком або ж встановлювали будиночок для колодязя, що звичайно ставав прикрасою для українського села або хутора.

Новиков И.А.

к.и.н., доцент кафедры отечественной истории и права ЧГПУ

Дьякова Е.В.

к.и.н., доцент кафедры истории Украины ХНПУ имени Г.С. Сковороды

«ИВАН-ДИЗЕЛЬ»: ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ (110-летию со дня рождения посвящается)

18 (31) января 2016 г. исполнилось 110 лет со дня рождения уроженца Украины, одного из создателей в Харькове в предвоенные годы знаменитого дизеля «Б-2», с 1941 по 1985 г. жившего в Челябинске.

Целью работы является освещение роли харьковчанина и челябинца И.Я. Трашутина в создании и развитии дизелестроения.

Несмотря на достаточное число публикаций об этом человеке, его воспоминаний и о нем, авторы работ только бегло указывают на преемственности этого факта в его биографии. Свяzano это и с секретностью, и с «номерностью» завода. Кроме того, большинство исследователей – не профессиональные историки (за исключением